

Halálbüntetés a középkorban és a korai újkorban

PRACU ESZTER

Capital punishment in the Medieval times and in the Early Modern period

Abstract

The study focuses on the development of capital punishment with an emphasis on the changes in understanding of the main concepts associated with it. The aim of the work is to provide a compact overview of the development of capital punishment from late antiquity to the 18th century, with regard to the key concepts of the topic, such as crime and punishment. Focusing particularly on the medieval and early modern periods, the text also highlights the purposes and motivations of the criminal justice system, seeking answers to questions such as: What did a given society consider just? What was the symbolic significance of the form in which particular punishments were carried out? What factors influenced judicial practice and punishments? The text also discusses the question of the transformation of society and the very notion of capital punishment, which will give us an insight into the mentality of the people of the time. We learn what role was attributed to death penalties and why medieval people found the executions so attractive that they became spectacles of horror. These ideas attempt to grasp the issue of the functioning of medieval and early modern criminal justice, a topic that is difficult to grasp from the perspective of modern man due to modern understanding of law and justice. The functioning of criminal justice today is in many ways diametrically opposed to the practices of the past, and it is therefore necessary to delineate the differences and attempt to explain the process of transformation that has taken place.

Keywords: capital punishment; crime; early modern period; judicial practice; medieval period

Subject-Affiliation in New CEEOL: History – Comparative history

DOI: 10.36007/eruedu.2023.2.081-091

Bevezető

„Jobb megelőzni a büntetteket, mint büntetni azokat” – mondta a híres olasz jogász, büntetőjogi teoretikus, Cesare Beccaria (Beccaria 1998, 62). Egyetérthetünk vele abban, hogy a megelőzés elfogadhatóbb lehetőség, mint a büntetés, de ez mégsem jelenti azt, hogy a bűnügyi tevékenység elleni küzdelem eredményes lesz, ha csak és kizárólag a büntetőjog átférfmálására törekszünk. Ma már tudjuk, hogy egy adott országban az elkövetett bűncselekmények számát számos egymással párhuzamosan létező tényező határozza meg. Beccaria gondolatait, amelyek fordulópontot jelentettek a halálbüntetés értelmezésében, csakis akkor érthetjük meg teljes mértékben, ha ismerjük az események láncolatát, amelyek a halálbün-

tetés megjelenésétől kezdve annak fokozatos eltűnéséig és a 18–19. század fordulóján a börtönbüntetéssel való felváltásáig vezetett.

A halálbüntetés különböző formái sokrétű változáson mentek keresztül a társadalom fejlődése folyamán. Bár a vétségek kategorizálása gyakran változott, a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetőire általában ún. *kapitális szankciót* róttak ki. A halálbüntetés témája rendkívül ellentmondásos, és gyakran ambivalens érzéseket vált ki az emberekből. A szlovák történészek csak a közelmúltban figyeltek fel rá, ezért eddig csak részleges kutatások formájában érintették ezt a területet, főként a bűncselekmények és az azokért kiszabott büntetések osztályozásának formájában. E tanulmányok többsége kezdetleges jellegű kutatás, amelyekben a téma tényszerű megközelítése dominál. A szociálintropológiai és kultúrtörténeti szempontok figyelembevétele viszont egyre inkább előtérbe kerül a nyugat- és (újabban) a közép- és kelet-európai történészek munkájában is.

Jelen tanulmánynak az a célja, hogy megpróbálja ötvözni a tényszerű megközelítést a téma kutatásában megjelenő újabb tendenciákkal. Célja továbbá, hogy összegző áttekintést nyújtson a halálbüntetés fejlődéséről a késő ókortól kezdve egészen a 18. századig, különös tekintettel a témához kötődő kulcsfontosságú fogalmakra, mint például a bűncselekmény és a büntetés. Bár a vizsgált jelenségek feltérképezése során szükséges figyelembe venni a külföldi viszonyokat is, a kutatás fő helyszíne a magyar jogi környezet. Tanulmányomban a büntetőjog tanulmányozásánál alkalmazott tudományos megközelítésekkel, a bűnözés és büntetés fogalmaival, a büntetések kiszabásának és végrehajtási módjának céljával, valamint a perek menetével foglalkozom, valamint a halálbüntetés fejlődését tárgyalom a kezdetektől egészen az első börtönök létrejöttéig, tehát az ún. kapitális szankció joggyakorlatból való fokozatos eltűnéséig.

A felvázolt gondolatok megpróbálják megragadni a középkori és kora újkori büntetőjog működésének problematikáját, amely a mai ember számára nehezen emészthető téma a jog és az igazságszolgáltatás modern felfogása miatt. A büntetőjog mai működése sok tekintetben szöges ellentétben áll a múltban alkalmazott gyakorlattal, ezért szükséges a kialakult különbségek felvázolása és magának az átalakulási folyamatnak a bemutatása.

Bűn és büntetés a történetírásban

Az igazságszolgáltatás, a bűn és a büntetés fogalmai ősidők óta végigkísérik az emberiség történetét. A társadalomnak mindig is szembe kellett néznie olyan külső és belső tényezőkkel, amelyek veszélyeztették zavartalan működését és kohézióját. A bűncselekmények szankcionálása a legkorábbi civilizációktól napjainkig minden társadalom szerves részét képezte (Mezey 2019, 6). Idővel a történetírás is elkezdett foglalkozni ezekkel a jelenségekkel; kezdetben a jogtörténeti megközelítést részesítve előnyben, melynek középpontjában a kodifikált jog elemzése állt, később a történészek érdeklődése főleg a levéltári források kutatására kezdett irányulni. Még később újabb irányzatok jelentek meg a történeti kutatásban, melyek kereken belül a büntetőjogot a szociológia és az antropológia szemszögéből kezdték

vizsgálni, mint a társadalmi mechanizmusok megismerésére alkalmas témakört. A bűnügyi történetírás e formájának kialakulása körülbelül az 1970-es évekre tehető. Ekkor olyan témák kerültek középpontba, amelyek mindaddig a tudományos érdeklődés perifériájára szorultak, mint például a marginális társadalmi csoportok, a női bűnözés vagy a boszorkányperek. Ez az innovatív megközelítés lehetővé tette, hogy átfogóbb képet alkossanak a büntetőjogi rendszerről, mivel már nemcsak magát a bűncselekmény elkövetését, hanem annak társadalmi vagy gazdasági összefüggéseit is vizsgálták.

A fent említett újabb tendenciák szellemében olyan művek születtek, mint Richard van Dulmen *A rettenet színháza* című könyve, amely komplex képet ad a középkori és kora újkori büntetőjogról, mindemellett az egyes perek menetének leírásától kezdve a kivégzési módszerek felsorolásán át a joggyakorlat tágabb összefüggéseire számos témát tárgyal; vagy Michel Foucault *Felügyelet és büntetés* című műve, amely az igazságszolgáltatási rendszer átalakulásának a folyamatával foglalkozik. Az utóbbi évek során számos kutatás foglalkozott a büntetőjog tematikájával hazánkban is. Szlovákiában a kérdéskör az elmúlt két évtizedben került a figyelem középpontjába. Az újabb munkák előfutára Ján Holák *Beda odsúdením* (Jaj az elítélteknek) című műve volt. A későbbiekben főként levéltári kutatásokon alapuló, a történelmi Magyarország jogtörténeti viszonyaira összpontosító monográfiákat adtak ki olyan szerzők, mint Blanka Szeghyová, Richard Papáč és Vladimír Segeš.

Az igazságszolgáltatás és a bűncselekmények megítélése

Annak tisztázása nélkül, hogy egy adott korban mi számít bűncselekménynek, azaz a földi vagy az isteni rend megsértésének, nem lehet megérteni a büntetőjog működését és történelmi fejlődését.

Az erre a kérdésre adható válaszok keresésénél problémák széles skálájával találkozunk szemben magunkat. Először is fontos jellemezni a középkori városok társadalmát, különösen a bűnről és büntetésről, a jóról és a rosszról, valamint magáról az emberi életről alkotott elképzelések tekintetében. A középkor és a kora újkor társadalmi mechanizmusainak hátterében a vallásos gondolkodásmód dominált, amely az élet minden területén megnyilvánult. Az egyház ideológiai dominanciája miatt a bűn és a bűncselekmény fogalmi összefonódtak. Bűncselekménynek tekintettek minden olyan cselekedetet, amelyet az egyház bűnösnek minősített, és amelyet ezért a középkori közösségek tagjai is elítéltek. A korabeli jogi normák elsődleges alapja a Tízparancsolat volt, amely útmutatóként szolgált a büntetésre méltó, elfogadhatatlan tettek meghatározásához. A középkori és kora újkori joggyakorlatot nagymértékben befolyásolta a szokásjog is, azaz a jog azon formája, amely fokozatosan alakult ki a társadalomban jelenlévő szokások alapján, a reprezentatív szervek beavatkozása nélkül.

A bűncselekményt olyan magatartásként vagy cselekedetként jellemezhetjük, amely egy adott időszakban veszélyesnek tekinthető a társadalomra vagy az egyénre nézve, és amelyet *deliktummá* (bűncselekménnyé) nyilvánítanak. Fontos azon-

ban megjegyezni, hogy a bűnözés fogalmának felfogása folyamatosan változott a társadalom fejlődése során, az emberek ugyanis mindig másképp határozták meg a devianciát, egyszer tiltva, máskor tolerálva bizonyos magatartásformákat. Ez a jelenség a korabeli irodalmi művekben is megfigyelhető, amelyek tükrözik az egyes büntettekhez való hozzáállást az adott korszakban, és amelyek eszközként szolgálnak azok megítélésének megértéséhez. Az általam kutató időszak kezdetén a bűncselekmények leírásában egyfajta túlexponált stílus uralkodott, a büntettek ábrázolásánál ugyanis főként az elkövető állatias és bűnös természete hangsúlyozódott. Ezek a leírások nem az adott tettek végrehajtásának formáira koncentráltak, hanem a szerzők inkább az esemény vallási és erkölcsi üzenetét emelték ki. A bűncselekmény fogalmának átalakulási folyamata azt eredményezte, hogy egyes büntettekről szabadabban lehetett beszélni, leírva a történet részleteit, de a művek többsége továbbra is az esetek erkölcsi jelentőségét hangsúlyozta. A bűnözés tehát az erkölcsi helyzet epifenoménjének tekinthető, amelynek leírása hozzájárult a világ metafizikai felfogásához (Gauvard 1999, 3).

A bűnözés értelmezésének effajta változékonysága az etika fogalmához kapcsolódik. Etika alatt egy adott kor társadalmában működő, nagyrészt íratlan szabályok összességét értjük, amely nemzedékről nemzedékre öröklődik, és amely fokozatosan alakul és változik. Az etika mint tudomány a jó és a rossz, a helyes és helytelen kérdéseivel is foglalkozik. Mivel e fogalmak szubjektív értékelése relatívá tenné az etikát, szükség volt bizonyos konszenzuson alapuló normák megállapítására (Szűcs 1993, 2). Ezek a normák azonban sohasem voltak kőbe vésve, hanem időszakos átalakuláson mennek keresztül. E folyamat bizonyítékaul szolgálhat a bűncselekmények középkori és jelenkori klasszifikációjának az összehasonlítása. A középkorban és a kora újkorban ugyanis sokkal több bűncselekménytípus tartozott a súlyos büntettek kategóriájába, mint napjainkban (Dulmen 2001, 10). Ez a jelenség elsősorban azzal magyarázható, hogy bizonyos erkölcsi és egyházi bűncselekmények, például a válás, a házasságtörés, az eretnység, a paráznaság vagy a szodómia megítélése gyökeres változáson esett át az idők folyamán.

A bűncselekmények megítélésénél fontos tényező volt mind az elkövető, mind az áldozatok társadalmi státusza. A nemesség és a polgárság sokkal enyhébb elbírálásban részesült, mint az alsóbb társadalmi rétegek, sőt gyakran előfordult, hogy egyáltalán nem is indítottak ellenük büntetőeljárást. Ezen tényezőkön kívül fontos befolyásoló erőként működött a becsület kérdése, az elkövetők kora és neme. Enyhítő körülménynek számított például az alacsony életkor, a terhesség vagy az elkövető jó hírneve. A családtagok közbenjárása szintén hozzájárulhatott az ítéletek enyhítéséhez. A rokonok célja az volt, hogy a lehető legkevésbé szégyenletes büntetést szabják ki az elkövetőre, mivel az egyik családtag kivégzésének szégyene az egész családot sújtotta. Ezen kívül a tettes mellett felszólalhattak tanúk is, kiknek társadalmi státusza és becsülete döntő jelentőséggel bírt. Ezzel szemben komoly súlyosbító körülmény volt az elkövető rossz hírneve, aki különösen nehéz helyzetben volt, ha külföldről érkezett vagy a marginalizált közösségekhez tartozott.

A büntetések célja

A büntetés céljának kérdése ősidők óta része a jogi, politikai és tudományos vitáknak. Xavier Rosseaux szerint a büntetés szerepe a szociális kontroll összetett és sokszínű folyamataiban rejlik (Rosseaux 1997, 99). Egyetérthetünk vele, ha rávilágítunk a büntetés céljának felfogására a vizsgált időszakban. A középkorban és a kora újkorban gyakori volt az úgynevezett *tükröző büntetések* alkalmazása, amelyek az elkövetett bűncselekményt tükrözték. Ez a büntetési forma a tálío-elven alapult, tehát „szemet szemért, fogat fogért” alapon működött. Ezenkívül az volt az uralkodó vélemény, hogy a büntetés célja az elkövető likvidálása, melynek keretén belül a társadalom büntől való megtisztítását szerették volna elérni. A korai középkor kivégzései során gyakorta alkalmaztak természeti elemekhez kötődő módszereket, amelyeknek különleges erőt tulajdonítottak. Ilyen volt például a máglyahalál, a vízbe fojtás vagy az élve eltemetés (Dulmen 2001, 116). A kivégzéseknek tisztító jelleget tulajdonítani azonban nem csak a középkor sajátossága volt. Hasonló tendenciák már az ókori törvénygyűjteményekben is megjelentek, melyekben a súlyos vétségekért kiszabott büntetések egyértelmű célja az volt, hogy megkíméljék a népet az istenek haragjától.

A középkor folyamán változások mentek végbe a büntetések formáit illetően. A lefejezés lett a leggyakrabban alkalmazott kivégzési módszer, felváltva a megbecstelenítéssel járó tükröző büntetéseket. A büntetés szándékában egy új vonalat fedezhetünk fel. Míg az eddigiekben az elkövető megtisztulási szándékkal történő rituális likvidálása volt a fókuszban, új célként a megelőzést, a további bűncselekmények elkövetésének megakadályozását tűzték ki. Ez a cél pedig két síkon is elérhető. Beszélhetünk egy adott elkövető megakadályozásáról abban, hogy további bűncselekményeket követhessen el, de a megelőzés a társadalom egészét tekintve is értelmezhető. Ezen a síkon szó lehet a felvilágosító és elrettentő hatásról, amelyet a büntetések végrehajtása eredményez. A kivégzések és azoknak formái azt reprezentálták, hogy egy adott társadalom mit tekintett halálbüntetésre méltó bűncselekménynek, és hogy milyen megtorlással járt annak elkövetése, így bizonyos erkölcsi üzenetet közvetítettek (Dulmen 2001, 7). Ebben a tekintetben a nyilvános büntetés-végrehajtás a társadalom jogtudatának bővítését is szolgálta. Több történész is egyetért abban, hogy a jogrendszerek működésének elemzése szoros kapcsolatot tár fel a hatalmi struktúrák és az igazságszolgáltatás formái és gyakorlata között (Rosseaux 1997, 102). A büntetések végrehajtására tehát tekinthetünk a hatalmi körök eszközeként, melyet hatalmuk és a társadalmi rend megőrzése érdekében használtak fel. A büntetés ebben a vonatkozásban az előírt törvények be nem tartása által aláásott tekintély helyreállításának egyik formájaként értelmezhető. Ebben a tekintetben a büntetések a megtorlás eszközeiként szolgáltak. E szempontok mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szankcionálás egy másik fontos célját sem: az egyéni és társadalmi igazságérzet kielégítését. A büntetés a 17. század óta egyre inkább a megtorlás ideájához kapcsolódik. Az volt ugyanis az uralkodó nézet, hogy a delikvensre jogosan szabnak ki kemény büntetéseket, hiszen pont olyan mértékű szenvedést érdemelnek, amelyet a tetteikkel okoztak (Szeghyová 2016, 153). Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek a meg-

közelítések nem az elkövetőre, hanem a konkrét bűncselekményre fókuszáltak, hiszen a középkori és kora újkori társadalom felfogásában a bűncselekményeknél maga a végrehajtott tett volt a mérvadó, nem pedig az elkövető személye vagy az eset körülményei (Dulmen 2001, 153).

A bírósági eljárás

Mielőtt magát a halálbüntetést tárgyalnám, fontosnak tartom, hogy kitérjek a középkori és kora újkori büntetőjogi eljárások menetére. A történelmi Magyarországon az Árpád-ház uralkodása idején olyan vádeljárások működtek, melyek a felek magánkezdeményezésén alapultak és a szokásjogra támaszkodtak. Ezen eljárások jellemző jegyei közé tartozott a nyilvánosság és a szóbeli forma (Segeš 2005, 116, 117). Bizonyos változások a 16. század folyamán következtek be, amikor az országban bevezették az *inkvizíciós rendszert*, így az igazságügyi szervek magánvádló nélkül is indíthattak pereket. A tárgyalás folyamata titokban zajlott, és csak az ítélethirdetés és a büntetés-végrehajtás volt nyilvános. A nyilvánosság kizárásával az ítélet nem töltötte volna be minden funkcióját, hiszen a kivégzések célja nemcsak az elkövető megölése volt, hanem a végrehajtott halálos ítélet elrettentő hatásának a kihasználása is; ráadásul a nép beleegyezése adta meg a büntetés-végrehajtás jogi érvényességét (Beliznai 2013, 32). Az inkvizíciós rendszerben a nyomozások során kínzást is alkalmaztak, amelynek különböző fokozatait vetették be. Először is bemutatták a vádlottnak a kínzóeszközöket, és csak ezután kezdődött a kínzás szakaszos fokozása. A kínzás mint módszer végső célja a beismerő vallomás kikényszerítése volt, amelyre perdöntő bizonyítékként tekintettek, és amely az ítélet meghozásának alapjául szolgált (Segeš 2005, 126).

Ha megszületett a halálos ítélet, az eljárás következő állomása a kivégzés volt, amelyet pontosan meghatározott szertartás szerint hajtottak végre. A lefejezésekre általában olyan nyilvános helyeken került sor, ahol a lehető legtöbb ember volt jelen. Ilyen helyszínek voltak például a terek, a csomópontok vagy az útkereszteződések. A kivégzések egyéb formáira főként a város közelében felállított vesztőhelyen került sor. A kivégzés után a holttestet nem volt szabad megszentelt földbe temetni, és például akasztás vagy kerékbetörés esetén a testeket egy ideig még a helyszínen hagyták, hogy elrettentő példaként és az igazságszolgáltatás szimbólumaként szolgáljanak. A halálbüntetések végrehajtásának fontos szereplője volt a hóhérok és családjaik különálló társadalmi csoportot alkottak, melynek tagjai általában egymás között házasodtak, és maga a szakma apáról fiúra szállt. Társadalmi helyzetük ellentmondásos volt, mivel mesterségük népszerűtlennek számított amatt, hogy a közösségek tagjai tisztátalannak tartották. A hóhérok kötelezettségei közé tartozhatott a kóbor állatokról való gondoskodás, valamint a csatornatisztítás is. Bár általában félelmet keltenek az emberekben, mégis bizonyos tisztelet is övezte őket, mivel szakértői voltak az anatómiának, ami miatt gyakran fordultak hozzájuk különböző egészségügyi problémákkal.

A halálbüntetés és annak formái

Mivel jelen tanulmányom főként a halálbüntetésre összpontosít, a kapitális szankció definiálásának segítségével megkísérlem etikai szempontból megközelíteni ezt az ellentmondásos jelenséget. A halálbüntetés olyan gyakorlatot jelent, amely során egy adott közösség vagy állam törvényes úton hajtja végre az általa halálra érdemesnek tartott személyek megölését (Szűcs 1993, 236). A halálbüntetést a civilizáció kezdete óta alkalmazzák a legkülönbözőbb bűncselekmények szankciójaként – azonban ennek értékelése, felfogása és végrehajtási formái az idők során többszörösen átalakultak. A legkorábbi ismert írásos emlék, amelyben említésre kerül a kapitális szankció, Hammurappi babiloni király Kr. e. 18. századból származó törvénygyűjteménye. A törvénykönyv szerint halálbüntetésre méltó tetteknek számítottak a vallással és a kultusz megsértésével kapcsolatos cselekmények, illetve a súlyos társadalmi bűncselekmények, mint például a gyilkosság.

A halálbüntetés alkalmazásának a kialakulása szorosan összefügg a társadalmi stratifikációval. Az ókorban és a középkorban a rabszolgák és a jobbágyok nem rendelkeztek személyi szabadsággal, ezért gyakrabban szabtak ki rájuk testi büntetéseket vagy halálbüntetést, ezért ezek elterjedt büntetési formaként funkcionáltak az egész ókor folyamán. Rendszeres gyakorlatnak számított az egyiptomi és a mezopotámiai civilizációkban is, ahol a súlyos bűncselekményeket általában karóba húzással vagy más brutális kivégzési módszerekkel, például halálra veréssel vagy a megcsonkított áldozat sorsára hagyásával büntették (Monestier 1998, 78).

Az ókori törvénykönyvek értékes forrásként szolgálnak ahhoz, hogy pontosabb képet kaphassunk a korabeli joggyakorlatról. A történelem ezen korszakát figyelembe véve különös figyelmet érdemel a római jog, amely részletesen tárgyalja a halálbüntetés tematikáját. A kapitális szankció a Római Birodalom fennállása alatt *poena ordinarianak*, azaz általános büntetésnek számított, így a bűncselekmények széles skáláját szankcionálta. A római társadalomban a halálbüntetéseknek szakrális jellege volt, mivel a kivégzésekre az isteneknek szánt áldozatként tekintettek. A korabeli felfogás szerint, ha valaki megszegte a törvényt vagy valami erkölcsstentet tett, az istenek haragját vonta magára és egyben az egész közösségre is. E szerint a gondolatmenet szerint a bűnöző feláldozása az istenek kiengesztelésének eszközül szolgált. Figyelembe véve a rómaiak kivégzésekhez való hozzáállását, megállapítható, hogy az elkövetett tettet nem jogi értelemben vett bűncselekményként, hanem inkább szakrális értelemben vett bűnként értelmezték (Tóth 2022). Fontos továbbá megjegyezni, hogy a különböző társadalmi rétegek szankcionálása között jelentős különbségek voltak, a rabszolgákat ugyanis sokkal szigorúbban büntették, mint a szabad lakosságot.

A római királyság korában (Kr. e. 753 – Kr. e. 510) a kivégzések szakrális jellege dominált, és a joggyakorlatot a Tizenkét Táblás Törvények szabályozták, melyeknek értelmében az olyan bűncselekményeket, mint például a gyilkosság, a hazaárulás vagy a rablás halálbüntetéssel sújtották, de csak abban az esetben, ha azokat rabszolga követte el. A rabláson tetten ért rabszolgákat, valamint az árulókat a tarpei szikláról való levetéssel büntették. Különösen súlyos bűncselekménynek számítottak a vallás elleni vétéségek, mint például a szent tárgyak meggyalázása, ártalmas

varázsigék használata vagy a Vesta-szüzek szüzességi fogadalmának megszegése. A köztársaság korában (Kr. e. 510 – 27) a halálbüntetés rendkívüli büntetéssé (*poena extraordinaria*) válik, amelyet csak a legsúlyosabb bűncselekményekért szabtak ki. Ebbe a kategóriába tartoztak az államellenes bűncselekmények vagy egy családtag megölése. Ez a gyakorlat a késő császárkorban (Kr. u. 284 – 476) alakult át, amikor is a halálbüntetés egyre szélesebb körben elterjedt, és különböző típusú és súlyosságú bűncselekmények szankciójává vált (Tóth 2022).

A középkor kezdetén a jogfejlődés a halálbüntetések számának csökkenő tendenciáját mutatta, de a római jog recepciójával ez a büntetésnem ismét előtérbe került, és alkalmazása széles körben elterjedt. Magyar viszonylatban nem létezett a halálbüntetésre méltónak ítélt bűncselekmények írásos klasszifikációja egészen Werbőczy *Tripartitum*ának 1514-es megjelenéséig, amely a korszak legtöbb városi könyvének alapját képezte. Precízebb osztályozást a *Constitutio Criminalis Theresiana* foglalt magában, amely Mária Terézia uralkodása alatt, 1770-ben lépett hatályba. A kapitális szankcióval büntetett deliktumok általában olyan bűncselekmények voltak, amelyek visszafordíthatatlanul aláásták a társadalom működésének alapelveit, ennek ellenére osztályozásuk meglehetősen nehézkes, mivel a korabeli jogrendszer nem rendelkezett a bűncselekmények és az azokért kiszabható büntetések pontos leírásával és meghatározásával, és nem volt szabályozva a súlyosbító és enyhítő körülmények értékelésére sem. Ez azt jelentette, hogy az egyes deliktumokért kiszabott büntetések az esetek körülményeitől függően változtak, és gyakran előfordult, hogy ugyanazt a bűncselekményt eltérő módon ítélték meg.

Blanka Szeghyová a középkori és kora újkori bűncselekményeket hét kategóriába sorolta, nevezetesen (i) az egyházi ideológia elleni bűncselekményekre, mint például az eretnokség, az istenkáromlás vagy a boszorkányság; (ii) az uralkodó és az állam elleni bűncselekményekre, mint például a felségsértés vagy az felségárulás; (iii) a felsőbb világi hatalom elleni deliktumokra, mint a városi tanács felé mutatott engedetlenség; (iv) az élet és egészség elleni deliktumokra, mint az emberölés, az infanticidium vagy a testi sértés; (v) vagyon elleni bűncselekményekre, mint a lopás vagy a rablás; (vi) becsület elleni deliktumokra, mint a vádaskodás; és (vii) erkölcs elleni bűncselekményekre, mint például a paráznság vagy a házasságtörés (Szeghyová 2016, 80, 81). A fent említett deliktumokat többféleképpen szankcionálták a megdorgálástól kezdve egészen a halálbüntetésig. A történelmi Magyarországon azonban volt egy bizonyos állandósult gyakorlat, amilyen módon a büntetéseket kiszabták. Ha kifejezetten a halálbüntetésekről beszélünk, a tolvajokat általában akasztással, a rablógyilkosokat kerékbetöréssel, az erkölcsi vétéségek és erőszakos cselekmények elkövetőit lefejezéssel, a gyújtogatókat pedig máglyahalállal büntették. A kivételes, vagyis ritkán alkalmazott büntetési formák közé tartozott a bordáknál fogva történő kampóra akasztás vagy a karóba húzás. A kevésbé súlyos bűncselekményeket különböző testi fenyítésekkel, pénzbírsággal vagy száműzetéssel büntették.

A középkor első évszázadaiban a zárt közösségeken belül mindenkinek saját magának kellett érvényesítenie a jogait. A bűnözési ráta növekedése miatt azonban problematikussá vált ez az eljárás. A középkor elején a per a vádló és a vádlott közötti küzdelemre épült, és a legfontosabb részeit maga a tárgyalás és az ítélet

képezték. A középkor és a kora újkor fordulóján a nyilvános büntetés-végrehajtás került a középpontba. A 16. századtól kezdve a juriszdkció és a büntetés-végrehajtás fokozatosan elváltak egymástól, és a vádeljárások helyébe az inkvizíciós rendszer lépett, melynek egyik ismertetőjegye a tortúra alkalmazása volt a perek során. A *büntetőhatalom monopolizálódott*, ami annyit jelent, hogy a halálbüntetések kiszabása és végrehajtása a felsőbb világi hatalom ügyévé vált, amely a kivégzéseket fokozatosan a halál színházává formálta. Ez abban nyilvánult meg, hogy a hangsúly a büntetések kegyetlen és látványos mivoltára, valamint a kivégzések elrettentő hatására került. A perek feljegyzésének következetességében is változások történtek, a 15. századtól kezdve ugyanis fokozatos fejlődésnek indult az esetek dokumentációja. A 17. század közepétől maga a büntetés-végrehajtás is megváltozott: a kivégzések során elkezdtek egy szigorúan meghatározott ceremóniát követni. Ez a tendencia a bűncselekmények fokozatos humanizációjával is összefügg, és az ősi, kegyetlen büntetésnemek kompenzációjának tekinthető (Dulmen 2001, 167, 168).

A korai felvilágosodás képviselői a nyilvános kivégzésekre a jövő nemzedék formálásának és nevelésének eszközeiként tekintettek, és emiatt azon a véleményen voltak, hogy a kiskorúak kivégzéseken való részvétele célszerű és hasznos (Dulmen 2001, 157). A 17. századtól kezdve új tendenciák kezdtek kialakulni a büntetőjog területén, amelyek a 18–19. század fordulóján tetőztek. A halálbüntetés céljával, indokoltságával és hatékonyságával kapcsolatos kételyek a felvilágosodás eszméinek kialakulásával egy időben kerültek előtérbe. Egyes gondolkodók felismerték, hogy a kivégzések már nem töltötték be eredeti funkciójukat, azaz már nem szolgáltak elrettentő példaként, hanem népünnepélyekké váltak. A modern büntetőjog elméleti alapjait Cesare Beccaria olasz jogász fektette le 1763-ban megjelent *A bűnökről és a büntetésekről* című munkájában. A Francis Bacon elméletein alapuló, és a francia enciklopédisták gondolatai által inspirált mű megalkotásának idején nagy port kavart tudományos körökben, és új tendenciák létrejöttét indította el a halálbüntetést illetően. Beccaria azon a véleményen volt, hogy a kivégzéseknek nincs elrettentő hatásuk, ellenben a „szabadságától megfosztott ember hosszas és nyomorúságos példája [...] a legerősebb fék a bűnök ellen” (Beccaria 1998, 44). Elutasította az engesztelés (*expiatio*) doktrínáját, amely szerint a büntetések kiszabásának fő célja az, hogy a kiengeszteljék Istent az emberekben rejlő eredendő rosszért (Stipta 2015, 25). Ilyen módon Beccaria elválasztotta a bűncselekmény és a bűn fogalmait. Az etikai kérdéseket a teológusok hatáskörébe tartozónak ítélte, míg a társadalmi renddel kapcsolatos kérdéseket a törvényhozók hatáskörébe utalta (Mortier 1983, 16). Cesare Beccaria híres művét az igazságszolgáltatási és a börtönrendszer radikális reformjai követték, melyek a könyvében megfogalmazott innovatív gondolkodásmódot valósították meg.

A 18. század közepétől kezdve a kínzás és a nyilvános büntetés-végrehajtás fokozatosan eltűnt a büntetőjogi perekből. Michel Foucault, a 20. század egyik legismertebb gondolkodója úgy írja le ezt a folyamatot, mint az előadás végét és a fájdalom megszüntetését (Foucault 2000, 43). A kivégzések száma drasztikusan csökkent; a társadalom büntől való megtisztításának gondolata, amely a 16. század folyamán a halálbüntetések kiszabásának alapjául szolgált, háttérbe szorult, helyé-

be az erkölcsre való nevelés gondolata lépett. A hangsúly a büntettek tényszerű megközelítéséről a tágabb összefüggésekre, például az elkövető személyiségére vagy a bűncselekmény körülményeire helyeződött át. Míg a középkori és kora újkor társadalom joggyakorlatában a büntetés a testre összpontosult, magába foglalta a kínzást és a kivégzések különböző brutális formáit, addig a modern korban a büntetés fő helyszíne a börtön lett. Ez az újfajta büntetési forma azonban nem csupán a pusztá bebörtönzésre fókuszál, hanem a fegyelmezés szervezett struktúráját is magában foglalja. A börtön bizonyos értelemben egy társadalmi modell, az élet megszervezésének egy sajátos módja (Horváth 2010). A büntetések tehát már nem az elítélt testét, hanem inkább a lelkét érintették, szubtilisebb szenvedést okozva nekik egy magasabb cél elérése érdekében, ami a bűnös megjavítása volt.

Következtetések

A büntetőjog elválaszthatatlan az emberi szabadságról és méltóságról alkotott eszméktől. A halálbüntetés témája politikai, jogi és filozófiai viták ellentmondásos részét képezte a felvilágosodás időszakától kezdve egészen napjainkig. A kapitális szankció kiszabása különböző bűncselekményekért az emberi társadalom létrejöttétől kezdve mindennapos jelenségnek számított. Az emberi élet mai felfogása összeegyeztethetetlen a középkori joggyakorlattal. A mai ember szemszögéből nézve a középkorban és a kora újkorban végrehajtott büntetések a brutalitás és az önkény megnyilvánulásainak tűnhetnek. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ezekben az időszakokban az életkörülmények nagymértékben eltértek a maiaktól. A középkori gondolkodás középpontjaként az emberi életet átmeneti állapotként értelmezték, amely a halálhoz, azaz a túlvilághoz vezet, emiatt nem tulajdonítottak a halálnak akkora jelentőséget, mint manapság. Ehhez járult az is, hogy a halálozási ráta sokkal magasabb volt, mint napjainkban, ezáltal a halált sokkal természetesebbnek érezték, és könnyebben fogadták el, mint ahogy az a mai társadalomban történik. A középkorban és a kora újkorban a kivégzések és a testi fenyegetések túlsúlya a börtönbüntetésekkel szemben azzal magyarázható, hogy a büntetőjogi rendszer alkalmazkodott a korszak zord életkörülményeihez. Mivel a lakosság általános életszínvonala alacsony volt, a börtönbüntetés nem tudott volna kellőképpen hatni az elkövetőkre, és nem járult volna hozzá a bűnmegelőzéshez. Ráadásul az emberi szabadságot nem tartották túl nagyra, így annak átmeneti elvesztését nem tekintették kellően szigorú büntetésnek. A halálbüntetés betiltására vonatkozó első elképzelések a felvilágosodás korában születtek meg, a büntetőjogi rendszer átalakítása viszont hosszadalmas és bonyolult folyamat volt. Az abolícionista, azaz a halálbüntetés eltörlését követelő eszmék különösen a 20. század második felében erősödtek fel. E nézetek azóta komoly térhódításba kezdtek, melynek eredményeként napjainkban a legtöbb országban már nem hajtanak végre kivégzéseket.

Miért fontos tehát a halálbüntetés témájának a kutatása? Ha meg szeretnénk érteni a társadalom működését, fontos megvizsgálni, hogyan reagál a rendjét megzavaró cselekedetekre és személyekre. A bűnözés történetének interdiszciplináris kutatása betekintést nyújthat a korabeli intézmények és jogrendszerek működésébe, miközben értékes információkkal szolgálhat a mindennapok történelméről és a korabeli ember mentalitásáról.

Irodalom

- Beccaria, Cesare (1998): *A bűnökről és a büntetésekről*. Budapest: Eötvös József Kiadó.
- Bódiné Beliznai Kinga (2013): *Kívégzési rituálék. Jogtörténeti Paregra*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Dulmen, Richard (2001): *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*. Praha: Rybka Publishers.
- Foucault, Michel (2000): *Dohlížet a trestat*. Praha: Nakladatelství Dauphin.
- Gauvard, Claude (1999): *Fear of Crime in Late Medieval France. Medieval Crime and Social Control*. Minneapolis: Minnesota Press.
- Horváth Andor (2012): A börtön valóság. *Korunk*, 2010. vol. 3 no. 7.
- Mezey Barna (2019): Bűn és büntetés. *Rubicon*, 2019. vol. 30 no. 337–338.
- Monestier, Martin (1998): *Historie trestu smrti*. Praha: Rybka Publishers.
- Mortier Roland (1983): *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Rosseaux, Xavier (1997): *Crime, Justice and Society in Medieval and Early Modern Times: Thirty Years of Crime and Criminal Justice History. Crime, History and Societies*, 1997. vol. 1 no. 1.
- Segeš, Vladimír (2005): *Prešporský pitaval*. Bratislava: Perfekt.
- Stipta István (2015): *Cesare Beccaria és kora. 250 éves a Dei delitti e delle pene – Tanulmányok Cesare Beccariáról*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara.
- Szeghyová, Blanka (2016): *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava: Veda.
- Szűcs Ferenc (1993): *Teológiai etika*. Budapest: A református zsinati iroda tanulmányi osztálya.